

ZİYAEDDİN FAHRİ FİNDİKOĞLU'NUN HUKUK SOSYOLOJİSİ ANLAYIŞININ SOMUTLAŞMIŞ HALİ OLARAK ZÜMRÜTOVA TASAVVURU

Serap TEPE*

Atf: Tepe, Serap. "Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun Hukuk Sosyolojisi Anlayışının Somutlaşmış Hali Olarak Zümrütova Tasavvuru", *Sosyologca*, Sayı 28 (2024), s.235-244.

ÖZ: Türkiye'de hukuk sosyolojisinin bilimsel bir disiplin olarak inşasında belirleyici bir yere sahip olan Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, hukuki olan ile toplumsal olan arasındaki ilişkinin yoğunlaşması, hukukun toplumsal gerçeklik zemininde ele alınması ve hukuksal kurumların bu gerçekliğin bilgisinden hareketle şekillenmesi hususunda çok önemli çalışmalara imza atmıştır. Fındıkoğlu özellikle 1933 Üniversite Reformu sonrasında hukuk sosyolojisinin müstakil bir ders olarak dikkate alınmasını Türkiye'de hukuk kültürünün gelişmesi, yasamanın toplumsal dinamikleri de göz önünde bulundurması açısından büyük bir fırsat olarak görmüştür. Bu bağlamda kendi hukuk sosyolojisi düşüncesinin, özellikle de hukuk ile toplumsal gerçeklik ilişkisinin somutlaşmasına büyük önem vermiştir. Bu çalışmada Fındıkoğlu tarafından ortaya konulan ve anılan somutlaştırmanın en özgün örneklerinden biri olan "Zümrütova Tasavvuru" ana hatlarıyla ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Zümrütova Tasavvuru, Sosyal Gerçeklik, Hukuk Sosyolojisi, Medeni Kanun.

Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu's Conception of Zümrütova As The Embodiment of His Understanding of the Sociology of Law

ABSTRACT: Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, who had a decisive role in the construction of the sociology of law as a scientific discipline in Turkey, carried out very important studies on the intensification of the relationship between the legal and the social, the handling of law on the basis of social reality and the shaping of legal institutions based on the knowledge of this reality. Fındıkoğlu saw the introduction of sociology of law as an independent course, especially after the 1933 University Reform, as a great opportunity for the development of legal culture in Turkey and for the legislature to take into account social dynamics. In this context, he attached great importance to the concretization of his idea of sociology of law, especially the relationship between law and social reality. In this study, the "Zümrütova Conception", which is one of the most original examples of the aforementioned concretization put forward by Fındıkoğlu, will be tried to be outlined.

Keywords: Zümrütova Conception, Social Reality, Sociology of Law, Civil Code.

Makale Türü : Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi : 19.09.2024

Kabul Tarihi : 27.11.2024

* Sosyolog, serap_ok_tepe84@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7138-3657.

Giriş

Türk sosyolojisi geleneği içinde bir alt disiplin olarak hukuk sosyolojisinin gelişimini tarihsel bir perspektifle üç ayrı aşamada ele almak mümkündür. Bu aşamalar; 'devlet odaklı hukuk sosyolojisi dönemi', 'toplum odaklı hukuk sosyolojisi dönemi' ve 'birey odaklı hukuk sosyolojisi dönemi'dir.¹ Devlet odaklı hukuk sosyolojisi dönemi, Tanzimat dönemi ile başlayıp, Cumhuriyet'in kuruluşunu da içine alarak 1933'e kadar devam etmiştir. Bu dönemde bilimsel anlamda bir hukuk sosyolojisi disiplininin söz etmek mümkün değildir. Önce Batılı ülkelerin siyasal ve ekonomik baskıları nedeniyle çökme sürecine giren Osmanlı Devleti'ni ayakta tutabilmek sonra ise yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti devletini sağlam temeller üzerine inşa etmek amacıyla 'hukuk' ile 'sosyoloji'yi ilişkilendirme/yakınlaştırma çabaları söz konusudur. Tanzimat döneminden Cumhuriyet'in ilanına kadar hukuk ile sosyolojinin ilişkilendirme/yakınlaştırma çabaları "Osmanlı devleti nasıl kurtulur?" sorusuna cevap bulmaya odaklanırken, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte ilk on yıllık dönemde yapılan hukuk reformları ve hazırlanan temel yasalarda içinde bulunulan olağanüstü koşullar nedeniyle zenginleştirici bir sosyolojik bakış getirilemeye de ideolojik yönden temel problem 'Osmanlı devleti tam anlamıyla nasıl terk edilir ve yeni kurulan Cumhuriyet nasıl geliştirilebilir?' sorularına yanıt bulmaya çalışılmaktadır.

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte gerçekleştirilen reform hareketleri, Osmanlı'nın geleneksel kültürel mirasından arınarak, modern Batı yaşam tarzını esas alan ve muasır medeniyetler seviyesine ulaşmayı hedefleyen yeni bir Türk toplum inşasını esas almıştır. Doğrudan tercüme edilerek kabul edilen Batı kaynaklı temel yasalar, toplumsal gerçekliği göz ardı ettiği için tabana yayılması pek mümkün olmamıştır. Bu aksaklıkların giderilmesi, Cumhuriyet'in kuruluş ideolojisinin ve devrim ruhunun yaygınlaştırılması için dönemin tek eğitim kurumu olan Darülfünundan bilimsel ve akademik anlamda destek beklenmiştir.² Toplumsal ve siyasal dalgalanmalar karşısında tarafsız bir seyirci pozisyonunda bulunan ve içe dönük yapısını korumakta ısrarlı olan Darülfünun, beklentilere cevap veremediği için 1933'te lağvedilmiş, yerine İstanbul Üniversitesi kurulmuştur. Hukuk öğretiminde teknik ve geleneksel hukuk disiplinlerinin yanı sıra, hukuk kültürünü derinleştirecek hukuk sosyolojisi, hukuk felsefesi ve hukuk tarihi gibi dersler de müfredata eklenmiştir. Bundan sonraki süreçte İstanbul Üniversitesi'nden beklenen misyon, yapılan hukuksal reformları toplumla buluşturmak, modernize edilen hukuk sistemi ile toplum arasındaki bağları güçlendirmektir. Dolayısıyla Türkiye'de hukuk sosyolojisinin gelişimini değerlendirmek için 1933 Üniversite Reformu ile başlayan bu aşamaya 'toplum odaklı hukuk sosyolojisi dönemi' demek yanlış olmayacaktır.

Toplum odaklı hukuk sosyolojisi, 1933 Üniversite Reformu ile birlikte özellikle Nazi baskısından kaçarak Türkiye'ye gelen yabancı bilim adamlarının eliyle şekillenip 1980'li yıllara kadar devam etmiştir. Gerhard Kessler, Ernst E. Hirsch, Schwarz, von Aster, Fritz Neumark ve daha pek çok akademisyen kendi çalışma alanlarında kilit pozisyonlara yerleştirilerek Türkiye'de kültür hareketliliğine yön vermişlerdir. Cumhuriyet döneminde eksikliği hissedilen hukuka sosyolojik bakışın izdüşümünü İstanbul Üniversitesi'nde Gerhard Kessler üstelenirken, onunla birlikte göreve başlayıp daha sonra Ankara Hukuk Fakültesine transfer edilen E. Hirsch sürdürmüştür. Başka bir ifadeyle Gerhard Kessler,

¹ Serap Tepe, "Türkiye'de Hukuk Sosyolojisinin Gelişimi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir Bakırçay Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2023, s. 153.

² Ferhan Sağın, "1933'te ne oldu? 2011 Türkiye'sinden 'Son Devrim'in Çözümlemesi. Uluslararası Yükseköğretim Kongresi: Yeni yönelişler ve Sorunlar, İstanbul, 2011, s.1246.

Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ile İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde; E. Hirsch, Hamide Topçuoğlu ile çalışmalarına yön verip ayrı birer ekol oluşmasına olanak sağlamışlardır.

1980'li yıllarda ise fiziksel sınırların ortadan kalkması, küreselleşmenin tüm dünyada hızla yayılması sosyal bilimlerde de dönüşümü meydana getirmiştir. Sosyal bilimlerin alt disiplinleri içerisinde iş birliği artmış, makro düzeyli çalışma alanları yerini mikro düzeyli çalışma alanlarına bırakmış, sonuç odaklı ve faydacı anlayış bir tarafa bırakılarak kimlik odaklı somut olgu araştırmaları yoğunluk kazanmıştır. Çocuk, kadın, mülteci, engelli, suçlu gibi bireysel kimlikler üzerinden toplumun bütününe indirgenebilecek çalışmaları ele alan bu dönemi 'birey odaklı hukuk sosyolojisi dönemi' olarak isimlendirmek mümkündür. Bir bütünün parçasını oluşturan birey odaklı hukuk sosyolojisi döneminin burada sadece adını ele almayı yeterli buluyoruz. Çalışmamızın konusu gereğince toplum odaklı hukuk sosyolojisine ve bu dönemin ideolojisini üstlenen Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'na geri dönüyoruz.

Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu

Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Türk sosyoloji geleneği içinde Ziya Gökalp'ten ve Mehmet İzzet'ten sonra gelen ikinci nesil Türk sosyologlarının önemli temsilcisidir.³ Yeni bir ulusun inşa edildiği, toplumun her alanında reformların yapıldığı Cumhuriyet Türkiye'sinde 'yerli ve milli bir düşünce geleneği' kurmaya hizmet etmiştir. Güngör'e göre Türkiye'de Türk toplumunun sosyo-kültürel bütünleşmesi, milletleşmesi, kalkınması ve gelişmesi amacıyla hayatı boyunca düşünmüş, yazmış üç bine yakın eser vermiştir.⁴ Genel olarak çalışmalarına bakıldığında "aktarmacı, derlemeci bir düzenlemenin"⁵ egemen olduğu noktasında eleştirilse de dönemine göre katkı boyutu oldukça yüksektir. Nitekim Fındıkoğlu'nun üç ciltlik "İçtimaiyat" adlı çalışması bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Gerek Kıta Avrupası'ndan gerek Türk düşünce kaynakları içinden pek çok bilim insanlarının yaklaşımlarını ele almış, tasniflemiş ve bir bütün olarak ortaya koymaya çalışmıştır.

1933 Üniversite Reformu'ndan sonra İstanbul Üniversitesi'nde Edebiyat Fakültesi ile İktisat Fakültesi'nde görev yapan Fındıkoğlu, sosyolojisini bütünlük fikri (gestalt) üzerine inşa etmiştir. Bu bağlamda sosyolojisinin odağına 'toplumsal gerçeklik' fikrini yerleştirerek, tüm toplumsal olgu ve olayları bu gerçeklik üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Fındıkoğlu'nun toplumsal gerçeklik vurgusunun en somut örneği olarak 'Zümrütova Tasavvuru'na geçmeden onun sosyoloji, hukuk sosyolojisi anlayışını ele almak ve toplum odaklı hukuk sosyolojisi dönemi içerisine neden konumlandırabildiğimize kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Fındıkoğlu, sosyolojiyi bir bilim dalı olarak görmekle birlikte ona 'uygulama ve iş vasıtası' yaklaşmaktadır. 'Fikirden harekete, düşünceden aksiyona' prensibi onun sosyoloji anlayışında geniş yer tutmaktadır. Pozitif bilimlerde uygulama başarısı, teori ile örtüşebildiği sürece mümkündür. Sosyal bilimciler, toplumsal kanunları ortaya koyarak; toplumsal olgu ve olaylara yön verebilmeli, sosyal hayatı düzenleyebilmelidir. Sosyal bilimciler, toplumsal gerçeklik etrafında şekillenen olgu ve olayların doğru açıklayabilmek için objektif davranmalı, teorileri ile topluma yön verebilmeli ve onu düzeltebilmelidir. Nitekim Fındıkoğlu'na göre teori pratiğe hizmet edemezse, bilimsel çalışmalar semeresiz kalmış olacaktır.⁶

³ Nevin Güngör Ergan, *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu Bibliyografyası*, İstanbul; Doğu Kitabevi, 2021, s. 7.

⁴ Ergan, A.g.e., s. 41.

⁵ Yaşar Sökmensürer, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *Türk Toplum Bilimcileri-2*, (Ed. Kongar E.), İstanbul: Remzi Kitabevi, 1988, s. 143.

⁶ Ergan, A.g.e., s. 22

Fındıkoğlu'na göre hukuk, genel sosyolojinin işaret ettiği kurumlardan ve hatta en önemli kollarından biridir. Bir alt disiplin olarak hukuk sosyolojisine duyulan ihtiyacı temellendirirken Cumhuriyet'in kuruluş dönemi şartlarından hareket edilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Zira büyük bir savaşın akabinde, binlerce yıllık bir geleneği bırakarak her anlamda yeni bir devleti organize etmenin güçlüğü karşısında hukuk sadece "inşa edici" işlevlerle donatılmalıdır. Bu işlevi yerine getirirken de ideolojik anlamda hedef belirlenen "muasır medeniyetler seviyesinin" sonuçlarından istifade etmesi son derece doğaldır. Bu istifade sürecinin en belirgin sonuçları da toplumsal gerçekliği dönüştürme planlaması doğrultusunda Batı'nın temel yasalarının tercüme edilerek iç hukuka adapte edilmesidir. Ancak bu yöntem olağanüstü koşulların bir an önce giderilebilmesi için tercih edilebilecek geçici bir yöntem olmalıdır. Esasen yapılması gereken toplumsal gerçekliği göz önünde bulundurarak Fındıkoğlu'nun kullandığı bağlamda "yerli ve milli" bir hukuk kültürü oluşturmak ve hem yasama faaliyetlerinin hem de hukuk uygulamasının bu kültürden beslenmesini sağlamaktır. Bu noktada özellikle 1933 Üniversite Reformu ile birlikte Batı taklitçiliğinden uzaklaşmış, "yerli ve milli" bir hukuk kültürünün geliştirilmesi adına atılan en önemli adımlardan biri hukuk fakültelerine hukuk sosyolojisi derslerinin açılması olmuştur.⁷ Dolayısıyla hukuk sosyolojisine yüklenen misyon, toplumsal gerçeklik etrafında şekillenen bir hukuk kültürü ile değer bulacaktır. Bu bakış açısıyla Fındıkoğlu için hukuk sosyolojisi; sadece akademik bir araştırma disiplini olmanın çok ötesinde, henüz kurulmuş yeni bir devletin temellerini sağlamlaştıracak geniş kapsamlı bir hukuk kültürü inşasının adeta kilit taşı konumuna sahiptir. Sonuç olarak Fındıkoğlu'nun hukuk sosyoloji anlayışını topluma hizmet etme gayesi taşıyan bir yaklaşımla ele alınmalı; Türkiye'de hukuk sosyolojisinin gelişimi çizgisinde toplum odaklı hukuk sosyolojisi dönemi içerisine konumlandırılmalıdır.

Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun Zümrütova Tasavvuru

Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, sosyal hayatı tüm yönleriyle anlatabilmek ve değerlendirmek amacıyla "Zümrütova" adında bir Türk şehri tasavvur etmektedir. Tasavvur ettiği bu Türk şehrini devlet merkezine uzak olarak konumlandırır ve nüfusunun az olduğunu varsayar. Dolayısıyla siyasi kanaatler bakımından muhafazakâr bir toplum yapısı çizer. Her toplumda olduğu gibi Zümrütova'da yaşayan tüm bireylerin belirli toplumsal görüşleri, örf ve adetleri, gelenekleri, edebi ve bedi zevkleri kendine özgüdür. Kullandıkları dil bakımından da çevredeki şehirlere göre nispeten farklıdır.⁸

Fındıkoğlu ilk bakışta bu şehrin içtimai hayat süresini iki yüzyılla sınırlı tutmaktadır. Bu iki yüzyıllık süreç içerisinde sosyal hayatı vücuda getiren din, iktisat, hukuk, dil, ahlak gibi kurumlar süreç içerisinde aynı kalmıştır. Zümrütova'da doğan her birey o toplumun dini hayatına, iktisadi yaşayış biçimine, hukuki ve ahlaki kabullerine, edebi faaliyetlerine ve diline göre şekillenmiştir. Zira her toplumda olduğu gibi Zümrütova'da da doğan her bireyin fizyolojisi biyolojik kanunlara göre oluşurken bireyin maneviyatı o toplumun sosyolojik kanunlarına göre şekillenmiştir. Dolayısıyla Fındıkoğlu her bireyin sosyal mevcudiyetini de fizik kanunları gibi ele alınmasını gerekli görmektedir.⁹

Fındıkoğlu "Zümrütova'da bir tetkik" fikrine istinaden bu hayali şehirde bir gezintiye çıkar. Bir sabah vakti işlek bir caddede elleri nasırlı, kıyafetleri düşük, öğle yemeği ellerinde bulunan işçilerle karşılaşır. Diğer tarafta kıyafetleri nispeten daha temiz ağır yürüyen memurları, askerleri, emekçileri ve öğrencileri sıralar. Şehrin daha hareketli olan alanlarına,

⁷ Serap Tepe, "Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun Hukuk Sosyolojisi Anlayışı", *Sosyologca*, 21 (2021), s. 350.

⁸ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu., *İçtimaiyat* (3. Baskı). İstanbul: Aygün Matbaası, 1947, s. 126.

⁹ Fındıkoğlu, *İçtimaiyat*, s. 127.

oturma ve eğlence yerlerine giderek sosyal ortamın havasını anlatmaya çalışır: Bir tarafta camiye giren insanlar bulunurken, bir tarafta “Fakirleri Koruma Derneği” sosyal yardımlarını gerçekleştirmektedir; bir tarafta şehrin münevverleri memleket meselelerini tartışırken, diğer tarafta şehrin ertesi gün çıkacak olan gazete nüshasının haberleri oluşturulmaktadır. Bunların yanı sıra Zümrütova’da nişanlanma, evlenme ve boşanma gibi işlemleri tanzim eden yazılı veya yazısız birtakım kaideler mevcuttur. Bu şehrin kendine özgü ibadet tarzları, iktisadi eylemleri, edebiyat faaliyetleri, türküleri ve intihar hadiseleri vardır. Fındıkoğlu tüm bu beşerî faaliyetleri dere yatağında akmakta olan bir suya benzeterek bunları sosyal/içtimai bir psikoloji ile ele alınması gerektiğini dile getirir. Sonuç olarak Fındıkoğlu tasarladığı ve gezdiği bu şehirde “sosyal gerçeklik/içtimai şeniyet” olduğunun altını çizmektedir.¹⁰

İki yüzyıl boyunca Zümrütovalılar kendi gerçeklik yatağında onları saran sosyal havayı teneffüs ederek yaşayıp, geçip gitmişlerdir. Geçen bu iki yüzyıl süreç içerisinde bireyler değiştikçe kurumlar varlıklarını sürdürseler bile onlar da değişeceklerdir. Zira “*askerler değişiyor, ordu durmaktadır. Dindarlar değişiyor din ve cami yaşamaktadır, ameleler değişiyor, amele sınıfı değişmektedir.*”¹¹ Dolayısıyla burada asıl önemli olan mevzu zamanla sosyal gerçekliğin dönüştüğüdür. Sınıf ve tabakalar arasındaki denge başkalaşmaktadır. Şehrin mahkemelerinde görülen davalar farklılaşmaktadır. Şehir halkının aslında yabancı olduğu intihar vakaları artmaktadır. Sağlıkta iyileştirme çabaları söz konusu olduğu için ölü doğan çocuk sayılarında düştüğü için şehrin demografik yapısı değişmektedir. Şehrin dağınık sularını toplayıp elektrik elde eden mühendislerin varlığı söz konusudur. Tüm bu içtimai şeniyetteki sükunet ve ahengin neden değiştiğini sözgelimi sınıflar arasındaki düzenin başkalaştığını, dağınık sularından elektrik üretme fikrinin neden geliştiğini, intihar vakalarının neden artış gösterdiğini, bu şehirde yaşayan bireylerin halk diline, şiirlerine, felsefeye neden ilgi duymaya başladığına kısacası ‘bu şehirde neden başka havalar estiğine’ cevap aranıyorsa “*coğrafyaya, antropolojiye, fizyoloji ve psikolojiye değil yine sosyal hadiselerle yani tabiat kuvvetleri karşısında lakayt kalmayan zihniyete, idealsizliğe, milliyet cereyanına, sosyalist temayüllere, hakiki bir kodifikasyon ihtiyacına*”¹² müracaat ederek anlaşılabilir.

Fındıkoğlu, toplumların gerek ‘sükûnet/statik’ gerek ‘hareket/dinamik’ halinde içtimai şeniyetin olduğunu ve sürekli başkalaştığını ifade eder. Özellikle bir toplumun buhranlı dönemlerinde meydana gelen değişimler o toplumda değişimi önceden sezen fertlerin elinde şekillenir. Yine “Zümrütova’da Bir Tetkik” üzerinden hareket edilecek olursak, sosyologlar Zümrütova’da değişime yön veren onu hızlandıran fertleri incelemeye daha çok önem vermeli, o fertlerin biyografisini çıkartmalıdır. Zira Fındıkoğlu sosyal olaylar, sosyal gerçekliği takip ettiğine göre “*içtimai şeniyetin adeta vidalarını çeviren büyük adamlar*”¹³ olduğunu ifade eder.

Fındıkoğlu, sosyal olay ve olguların seyri ve gelişimini değerlendirirken “büyük adamlar” meselesinin üzerinde ayrıca durmaktadır. Bu bağlamda Türk sosyolojinde büyük adam meselesini ele alırken Türk fikir tarihine başvurarak Naima’nın ve Ziya Gökalp’in fikirlerini ele almaktadır. Osmanlı döneminin önemli tarihçisi olan ve İbn-i Haldun’un fikirlerini takip eden Naima’nın, büyük adamlar meselesine yaklaşımında, Fındıkoğlu’na göre “kaderci bir uzviyetçilik” anlayış egemendir. Dolayısıyla Naima’da büyük adamlar belirli bir dini ve siyasi zümreye ait olup, kendi tarihselliği içerisinde ortaya çıkmış ve gereken rollerini oynamışlardır. Nitekim bir vakanüvisten, fertlerin cemiyet üzerindeki etkilerinin sosyolojik ve psikolojik izahını detaylandırmayı beklemek de doğru değildir.

¹⁰ Fındıkoğlu, A.g.e., s. 129.

¹¹ Fındıkoğlu, A.g.e., s. 130.

¹² Fındıkoğlu, A.g.e., s. 131.

¹³ Fındıkoğlu, A.g.e., s. 130.

Büyük adamlar meselesinin sosyolojik izahı Türkiye’de, Tanzimat’tan sonra Ziya Gökalp ile mümkün olabilmıştır. Ziya Gökalp, Durkheim sosyolojisini Türkiye’ye tanıtmış, onun fikirlerinden hareketle yeni bir toplum inşasına gerek teorik gerek uygulama sahasında hizmet etmiştir. Gökalp, öncelikle sosyal olgu ve olayları değiştiren kuvvetin yine sosyal olgu ve olaylar olduğunu ve toplumsal değişimlerde büyük adam rolünün ikinci ya da üçüncü derecede önemli bulunduğunu ifade etmektedir.¹⁴

Zümrütova tasavvuru üzerinden hareket etmek gerekirse; bu sosyal ortamda iki yüzyıllık süreç içerisinde, statik kalan içtimai şekil açısından ‘klan’da sosyal birlik hissi tamdır. Bu toplumdaki tüm bireyler bu sosyal birliğe karşı derin bir saygı duymaktadır. Dolayısıyla bu sosyal birliği temin, tesis ve temsil edecek bir büyük adama da ihtiyaç duyulmamaktadır. Klan ne zaman büyümeye, genişlemeye ve hatta komşu klanlarla birleşmeye başlarsa siyasi ve sosyal birlik bozulur. Fındıkoğlu bu noktada Gökalp’e ve dolayısıyla Durkheim’e atıflarda bulunarak “kolektif bilinç” oluşacağına; toplumsal birlik ve beraberliğin tesis ve temini için askeri, siyasi ve dini sahada büyük adam ortaya çıkacağını ifade etmektedir. Neticede birlik hissini temin ve tesis etmeye çalışan büyük adamlar aynı zamanda “milletleşmenin ve millet olma hadisesinin de sembolü” olurlar.¹⁵

Fındıkoğlu’na göre toplumsal bozulma ve değişimler, toplumsal gerçekliğin içinde yavaş yavaş işlemiş, uzun bir zaman diliminde yaşanan bir dizi olay tarafından hazırlanmış olduğu görülecektir. Karmaşık bir yapıya sahip olan bu toplumsal olaylar Gestaltçı/bütüncü bir yaklaşımla açıklanabilirler. Toplumsal alanda meydana gelen değişim ve dönüşümler açıklanırken sadece günün koşulları değil; geçmişten o güne sosyal olgu ve olayları etkileyebilecek tüm koşullar -ekonomik, tarihsel, kültürel, hukuksal, felsefi...vd- göz önünde bulundurulmalıdır.¹⁶ Dolayısıyla Zümrütova’da yapılacak bir tetkik de gestaltçı bir yaklaşımla ele alıp incelenmelidir.

Nesebi Sahih Olmayan Çocukların ve Gayrimeşru Birleşmelerin Vaziyeti Hakkında Rapor

Fındıkoğlu’nun 1947’de yayınlanan “İçtimaiyat” adlı eserinde “Ek” olarak geçen ve 1942 yılında Adliye Vekâleti’nin “Nesebi Sahih Olmayan Çocukların Durumu ve Gayrimeşru Birleşmelerin Vaziyetleri” ile ilgili hazırladığı rapor, dönemin en önemli araştırması kabul edilmektedir. Fındıkoğlu, 1926’da kabul edilen Medeni Kanun’u esas alarak aradan geçen yirmi yılın ardından bu kanunun Türk aile yapısına uygun olup-olmadığı, hazırlanırken veya güncellenirken sosyal realiteyi dikkate alıp-almadığını değerlendirmek için bu araştırmaya çok önem vermektedir. Zira Fındıkoğlu’na göre bu rapor sosyologlar için ‘*emsalsiz bir vakıalar hazinesi*’ iken genç hukukçular için ‘*doneleri sosyolojik anket usulü ile çoğaltmaya bu suretle hala ortada bulunan derdin daha iyi teşrih edilmesine*’ hizmet etmelidir.¹⁷ Daha önce belirttiğimiz gibi Fındıkoğlu, Zümrütova tasavvurunu ortaya koyarken sosyal gerçekliğin önemini ortaya koymak istemiştir. Dolayısıyla yeni bir toplum inşasında toplumsal realiteden kopuk ve ithal edilerek kabul edilen bir kanunun başarılı olup olmayacağı noktasını göz önüne sermek maksadıyla burada bu raporu ele almayı gerekli görmekteyiz.

Medeni Kanun’un kabulüne kadar evlenme işlemleri sadece iki şahit önünde tarafların rızası ile yapılmaktaydı. Medeni Kanun’un kabulü ile toplumun temel yapı birimi olarak çekirdek ailenin sağlam temellere dayandırılmak istenmiş ve Türk neslinin bozulmaktan korunması amaçlanmıştır. Nitekim evlenme için yaş ve sağlık şartı konmuş, belirli birtakım

¹⁴ Fındıkoğlu, A.g.e., ss. 100-112.

¹⁵ Fındıkoğlu, A.g.e., s. 106

¹⁶ Yücel Bulut, Türk Sosyolojisinin Kısa Tarihi, İstanbul: Alfa Yayınları, 2021, s. 196.

¹⁷ Fındıkoğlu, A.g.e., s. 459.

kimselerin birbiriyle evlenmelerine yasak getirilmiş, evlenmelerinin ilanlara tabi tutulmasına ve resmi bir memur önünde yapılmasına karar verilmiştir. Fakat kanunun uygulanması, zorunlu tutulması ve gözetilmesine rağmen kanunsuz birlikteliklere rastlanılması ve sonuç olarak evlilik dışı çocuk sayılarının günbegün artması gündeme gelmiştir. Adliye Vekaleti normal olmayan bu kanunsuz birlikteliklerin önüne geçmek üzere 1933'te af çıkarmış, aradan on yıl geçtikten sonra sorunun halen çözülmediğini anlamıştır. Bu sebeple sosyal ve hukuki bozuklukları onarmak, kurumsal olarak kendi üzerine düşeni yapmak üzere ülke genelinde tüm vali ve savcılıklara genelge göndermiştir. Bu genelge ile kanun dışı birlikteliklerin sebepleri araştırılmak istenmiş ve bu birlikteliklerden doğan çocukların durumunu düzeltmeye yarayacak tedbirler konusunda vali ve savcıların fikirlerine müracaat edilmiştir. Bu çalışma ülke genelinde büyük bir titizlikle yürütülmüş hatta genelgeden sorumlu kamu çalışanları kendi bölgeleri içerisinde soruna yardımcı olabilecek görüşlerini de tüm ayrıntılarıyla bildirmişlerdir. Geri bildirilerden sonra oluşturulan bu rapora kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Genel Durum

Kanun dışı birliktelikler genel anlamda iki şekilde görülmektedir; Evli olmayan kadın ve erkeğin karı-koca gibi yaşaması veya evli bir erkeğin bir veya birkaç kadınla yaşaması şeklindedir. Kanun dışı birlikteliklerde, birliktelik şekilleri ise yaş haddine bağlı olmaksızın kaçırma, satma, ağırlık/başlık karşılığı verme, değiştirme gibi eylemlerle sıralamak mümkündür.¹⁸

Kanun Dışı Birlikteliklerin Sebepleri

Kanun dışı birlikteliklerin sebeplerini şu şekilde sıralamak mümkündür:¹⁹

Medeni Kanun'un Hükümleri Açısından: Medeni Kanun'un sıralamış olduğu işlemler genel olarak zahmetli, uzun ve yorucudur. Evlenecek bireyler arasında yaş haddinin bulunması, ilan süresinin olması lüzumsuzdur. Boşanmalarda ise barış girişimine öncelik verilmesi, kanun hükümleri açısından geçerli sayılacak boşanma sebeplerin dar olması, tarafların ifadelerinden ziyade şahit istenmesi, davaların uzun sürmesi, masraflı olması bireyleri kanun dışı birlikteliklere sevk etmektedir. Kanun dışı birlikteliklere müracaat eden bireyler, dinin boşanma olayını kolaylaştırmasına rağmen Türk aile yapısında bir bozulma olmadığını ve korunduğunu ifade etmektedirler. Ayrıca boşanmış ya da dul kalmış bir kadının üç yüz günlük iddet müddetinin bulunması kanun dışı birlikteliklere sevk etmektedir. Genel olarak kadınların ekonomik özgürlüklerinin olmayışı, geleneksel aile yapısının devamı, dul ya da boşanmış kadına yönelik toplumsal baskı Türk kadınının toplum içindeki konumunu zorlamaktadır. Dolayısıyla kanunda öngörülen iddet müddeti de gereksizdir.

Ceza Kanununun Hükümleri Açısından: Kanun dışı birlikteliklere olanak sağlayan veli ve vasiler, dini merasimleri gerçekleştiren imamlar, şahitler kanunun öngördüğü şekilde cezalandırılırlar. Nüfus müdürlüklerinde çalışan kamu personelinin yetersiz olması ve nüfus kanununun tam işlememesi nedeniyle bu birlikteliklerin tatbik edilmesi güçtür. Dolayısıyla kanunca öngörülen cezalandırmalar çoğunlukla sayfa arasında kalmakta ve işlememektedir.

İdari Kanunlar Açısından: Bölge idareleri kanun dışı birlikteliklere ve bu birlikteliklerden doğan çocukların durumuna karşı ilgisizdir. Bölge sınırları içindeki köyler bilhassa daha başı boş bırakılmış vaziyettedir. Nüfus kanunu tam işlememektedir. Nüfus müdürlüklerinde çalışan kamu personelinin sayısı az olmakla birlikte bireylerin kurumlara bireysel müracaatları zahmetli, yorucu ve zaman alıcıdır.

¹⁸ Fındıkoğlu, A.g.e., s. 432.

¹⁹ Fındıkoğlu, A.g.e., s. 433-444.

Mali Kanunlar Açısından: Yetim bireylerin babalarından edindikleri maaşı ve mirası, dul kadınların ise ölen kocasından aldıkları maaşı kaybetmemek için kanun dışı birlikteliklere yönelmesi söz konusudur.

Sihhi Kanunlar Açısından: Hıfzısihha kanununa göre evlenecek olan bireyler evlenmeden önce muayeneye tabi tutulmaktadır. Muayene sonucuna göre evlenecek bireylerin bazı hastalıklara (frengi, belsoğukluğu, cüzzam, akıl hastalığı gibi) sahip olması evlenme olayını mümkün kılmamaktadır. Bu durumu bireyler uzun, masraflı ve gereksiz bulmaktadır. Ayrıca gelen geribildirimler içinde hiç köyünden çıkmamış utangaç ve kapalı bir köy kızının yabancı bir erkek hekim tarafından muayene edilmesi korkutucu bulunmakta ve taraflar açısından hoş karşılanmamaktadır.

Kültür Ve Eğitim Açısından: Genel olarak Batı'dan Doğu'ya, kentten köye doğru gidildikçe toplumun bilinçsizliği ve eğitimsizliği söz konusudur. Gelenek ve görenekler kökleşmiş durumdadır. Başlık, ağırlık, baba hakkı, siğa usulü terk edilmiş değildir. Toplumun ruhunda kanun fikri gerçek anlamda yer bulmuş değildir. Zira bireylere göre "kanun yakaladığını çarpar, masrafa sokar, cezaya uğratar, kaçan kurtulur" fikri hakimdir. Ayrıca eğitimin ülke genelinde her bölgeye tam ulaşamaması, halkın bilgisizliğine meydan vermektedir.

Sosyal ve Ekonomik Bakımdan: Geleneksel olarak devam eden başlık, ağırlık, baba hakkı gibi kadının mal mukabilinde değer görmesi ve yahut düğün merasimlerinin uzun ve masraflı olması kaçma yoluyla evlenmelere yol açmaktadır. Ayrıca toprak sahibi olan köylülerin tarlasında çalıştırmak üzere çocuğa ihtiyacı duyulması sebebiyle birden fazla kadınla birlikte yaşaması söz konusudur.

Kanun Dışı Birlikteliklerin Sonuçları

Kanun dışı yaşayış biçimlerinin en önemli sonucu bu birlikteliklerden doğan çocukların durumudur. Sağlıklı bir toplum yapısının mevcudiyeti ve devamı için bu çocukların durumunun düzeltilmesi elzem görülmüştür. Nüfus idaresine bağlı bir heyet köy köy gezerek bu çocukların durumu tespit etmeli ve nüfus işlemlerini masrafsız ve anında yapmalıdır.²⁰

Kanun Dışı Birlikteliklere Karşı Alınacak Tedbirler

Kanun dışı birlikteliklerin olmaması için alınacak tedbirler genellikle medeni kanun açısından işlemlerin kolaylaştırılması, bazı sürelerin (ilan müddeti-iffet müddeti) kaldırılması talep edilirken; ceza kanunlarının uygulanabilir olması; sihhi kontrollerin daha uygun yapılması; nüfus kanununun daha iyi işlemesi; halkın bilinçlendirilmesi, yapılacak işlemlerin masrafsız olması ve kısa sürmesi gibi çözüm önerileri getirilmektedir.²¹

Ortaya koyduğu sonuçlar bakımından bu rapor, 1926'da kabul edilen Medeni Kanun'un aslında başarılı bir gelişim süreci göstermediğini ortaya koymaktadır. 1942'de dönemin gazetelerinde durumla ilgili bir kanun projesi peyda olduysa da sadece 1946 yılında yeni bir af kanunu çıkarılmış, düşünülen çözümler kâğıt üstünde kalmıştır. "İçtimai hadise ve müesseselerin önce izahı sonra istikametlendirilmesi" gerektiğini savunan Fındıkoğlu, araştırmanın amaca hizmet etmemesini, ortaya koyduğu sonuçları önemsememesi nedeniyle eleştirmektedir.

Sosyal ve hukuki problemlerin en göze çarpan yanlarını ortaya çıkaran bu rapora ilişkin Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, sadece hukuki ve adli bakımdan ıslahat yapmanın fayda vermeyeceğini ifade etmiştir. Zira alınacak tedbirler Türk aile yapısına da uygun düşmeli ve

²⁰ Fındıkoğlu, A.g.e., s. 450.

²¹ Fındıkoğlu, A.g.e., s. 444-449.

toplum bu konuda bilinçlendirilmelidir.²² Nitekim Velidedeoğlu, 1944 yılında kaleme aldığı “Hayat, Hukuk ve Cemiyet” adlı eserinin önsözünde öncelikle hukukun üniversite kürsüsünde kalmasının gerekliliği ve popülerleşmesinin endişesini taşıdığını ifade ederken aslında hukuki bilgileri ülkenin aydınlarına ve dolayısıyla topluma yaymayı amaç edindiğini dile getirir. Ona göre, “*hukuk, hayatın nizamı ve cemiyetin ilmidir; onun hayat ve cemiyetle olan çeşitli münasebetlerini açık bir dil ile herkesin gözü önüne sermek, hukuku şimdiye kadarki kabuğundan çıkarıp halka yaymak ve onu hukuk meseleleri üzerinde düşündürmek, cemiyet ve hukuk alanlarında yaptığımız köklü inkılâplar üzerinde mümkünse herkesi aydınlatmak; hülasa toplumun temeli olan hukuk ve adalet fikirlerini her yerde aşlamaya çalışmak, bir üniversite hocasının kürsü faaliyeti dışında halka ve bizzat hukuka yapabileceği en büyük hizmettir.*”²³

Sonuç

1933 Üniversite Reformu sonrasında Türkiye’de hukuk sosyolojisinin bir alt disiplin olarak kurumsallaşmasına ve gelişmesine önemli katkılar sağlayan Fındıkoğlu’nun; Türkiye’de hukuk sosyolojisinin gelişiminde nasıl bir rol oynadığını, hukuku, sosyolojiyi ve hukuk sosyolojisini nasıl tanımladığı ana hatlarıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca Fındıkoğlu’nun hukuk sosyolojisi anlayışını somutlaştırdığı Zümrütova tasavvuru üzerinde durulmuş ve Zümrütova tasavvurunun adeta toplumsal izdüşümü gibi görünen 1942’de Adalet Bakanlığı’nın genelgesiyle yapılan “Nesebi Sahih Olmayan Çocukların Durumu ve Gayrimeşru Birleşmelerin Vaziyetleri” ile ilgili rapora yer verilmiştir.

Fındıkoğlu’nun hukuk ile toplumsal gerçeklik arasındaki ilişkiyi her daim ön plana çıkarması ve hukuksal kurumların inşasında toplumsal dinamiklerin kaçınılmaz olarak göz önünde bulundurulması gerektiği anlayışını benimsemesi bugün itibarıyla özgün bir karakter ortaya koymayabilir. Ancak Fındıkoğlu’nun bu hassasiyeti kararlı ve tutarlı bir biçimde dillendiği dönem göz önünde bulundurulacak olursa son derece anlamlı bir tablo kendiliğinden ön plana çıkmaktadır. Zira Fındıkoğlu’nun Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş aşamasında yeni bir devlet inşasının adeta kilit taşı niteliğindeki hukuk reformunun amacına ulaşması için üstlendiği bu toplumsal gerçekçi inisiyatif Türk pozitif hukukunun (kendi deyimiyle) “yerli ve milli” bir karakter kazanması çabası açısından şüphesiz çok önemlidir. Bu inisiyatifin daha da anlaşılır olması ve teori - uygulama bütünlüğünün sağlanması adına tasarladığı “Zümrütova Şehri” deyim yerindeyse Fındıkoğlu’nun hukuk sosyolojisi düşüncesinin bir laboratuvarı niteliği taşımaktadır.

Kaynakça

- Ferhan Sağın, “1933’te ne oldu? 2011 Türkiye’sinden ‘Son Devrim’in Çözümlemesi. Uluslararası Yükseköğretim Kongresi: Yeni yönelişler ve Sorunlar, İstanbul, 2011, s. 1245-1252.
- Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Hayat, Hukuk ve Cemiyet*, İstanbul: Nebioğlu Yayınları, 1944.
- Nevin Güngör Ergan, *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu Bibliyografyası*, İstanbul; Doğu Kitabevi, 2021.
- Serap Tepe, “Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu’nun Hukuk Sosyolojisi Anlayışı”, *Sosyologca*, 21 (2021), s. 347-364.
- Serap Tepe, “Türkiye’de Hukuk Sosyolojisinin Gelişimi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir Bakırçay Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2023.
- Yaşar Sökmensürer, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *Türk Toplumbilimciler-2*, (Ed. Kongar E.), İstanbul: Remzi Kitabevi, 1988, s. 117-146.

²² Fındıkoğlu, A.g.e., s. 463.

²³ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Hayat, Hukuk ve Cemiyet*, İstanbul: Nebioğlu Yayınları, 1944, s.7.

Yücel Bulut, Türk Sosyolojisinin Kısa Tarihi, İstanbul: Alfa Yayınları, 2021, s. 196.

Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu., *İçtimaiyat* (3. Baskı). İstanbul: Aygün Matbaası, 1947.

Etik Kurul Raporu: Bu çalışma için etik kurul raporu gerekliliği bulunmamaktadır.
Katkı oranı beyanı: %100
Çatışma beyanı: Makalede, herhangi bir kurum, kuruluş ve kişi ile mali çıkar çatışması yoktur.